

BIOGRAFIK ASARLARDAGI EPISTOLYAR MATNLARNING AHAMIYATI VA ULARNING PRAGMATIK XUSUSIYATLARI

Manzila Nuriddinovna Habibova

habibova.manzila@bsmi.uz

<https://orcid.org/0009-0003-3574-0391>

Abu Ali ibn Sino nomidagi Buxoro davlat tibbiyot instituti

Annotatsiya: Ushbu maqola biografik asarlarini epistolyar janr nuqtai nazaridan tahlil qilgan. Epistolyar uslubning rivojlanishi va uning adabiyotdagi ahamiyati, ayniqsa, shaxsiy yozishmalarda, mualliflarning hissiyotlari, fikrlari va munosabatlarini ifodalashdagi roli o'rganilgan. Maqola, shuningdek, epistolyar janrning janr va uslub tizimidagi o'rnini aniqlagan, shaxsiy xatlarning muhim funksiyalarini va kommunikativ xususiyatlarini tahlil qilgan. Tadqiqotda, epistolyar matnlarning o'ziga xosligi va uning o'rganilishidagi metodologik yondashuvlar muhokama qilingan. Maqola, shuningdek, biografik asarlarda ingliz shaxsiy yozishmalarining madaniy va adabiy kontekstdagi o'rnini aniqlashga qaratilgan.

Kalit so'zlar: epistolyar janr, biografik asarlar, shaxsiy yozishmalar, ingliz adabiyoti, epistolyar uslub, kommunikativ funktsiyalar, xatlarning tahlili, adabiy janrlar

THE IMPORTANCE OF EPISTOLARY TEXTS IN BIOGRAPHICAL WORKS AND THEIR PRAGMATIC CHARACTERISTICS

Manzila Nnuriddinovna Habibova

habibova.manzila@bsmi.uz

<https://orcid.org/0009-0003-3574-0391>

Bukhara State Medical Institute named after Abu Ali ibn Sino

Abstract: This article analyzes biographical works from the perspective of the epistolary genre. The development of the epistolary style and its significance in literature, especially in personal correspondence, as well as its role in expressing authors' emotions, thoughts, and attitudes, are explored. The article also defines the place of the epistolary genre within the system of genres and styles, analyzing the important functions and communicative characteristics of personal letters. The research discusses the distinctiveness of epistolary texts and the methodological approaches to their study. Additionally, the article aims to identify the place of English personal correspondence in biographical works within the cultural and literary context.

Keywords: Epistolary genre, biographical works, personal correspondence, English literature, epistolary style, communicative functions, letter analysis, literary genres.

1. Kirish (Introduction)

Epistolyar an'ananing shakllanishidagi asosiy bosqichlarni o'rganish shuni ko'rsatdiki, yozishmalar, har qanday inson faoliyati kabi, jamiyat taraqqiyotiga mos ravishda rivojlanib, uning xususiyatlariga qarab o'zgarib boradi va tegishli davrning ruhini o'zida aks ettiradi. Biografik asarlarda taqdim etilgan epistolyar meros turli davrlar, mualliflar va mazmunlarga ega bo'lgan shaxslarning haqiqiy yozishmalaridan tortib, keng kitobxonlarga mo'ljallangan xabarlarni o'z ichiga oladi. Maktublarning dastlabki namunalariga qadim zamonlardan buyon duch kelinadi. Insonning ichki dunyosini ifodalash uchun qulay shakl sifatida, biografik, axloqiy va didaktik yozuvlarda, antik davrning keyingi asrlarida badiiy adabiyot bilan birgalikda biografik asarlarda haqiqiy yozishmalardan keng foydalanilgan. Biografik asar yaratishda qo'llanilgan xususiy xatlar, matnning bir turi sifatida qaraladi, bunda xabarni yuboruvchi va oluvchi o'rtasidagi aniq aloqa, muloqotning shartli dialogik yo'nalishi, shuningdek, muloqot qiluvchilarning shaxsiy maqsadlari va jamoat manfaatlari muhim omil hisoblanadi. Biografik asarlarda shaxsiy yozuvlar yoki epistolyar texnikaning boshqa shakllari aloqa vositasi bo'lib, kontakt, muloqot, bilish, o'zini ifodalash va ta'sir ko'rsatish funksiyalarini bajaradi. Kommunikativ funktsiya bu turdagi matnlarni yaratishda asosiy rol o'ynaydi va katta ahamiyatga ega. Ta'sir funktsiyasi esa kontakt, muloqot, bilish va o'zini namoyon qilish funktsiyalari bilan bog'liq bo'lib, ekspressiv vositalar qabul qiluvchining intellektual, irodaviy va hissiy sohalariga ta'sir ko'rsatadi.

2. Metodologiya (Methodology)

Biografik asarlardagi shaxsiy yozishmalar matnida hissiy sohalarga ta'sir ko'rsatadigan ekspressiv vositalar, emotivlik, intellektual va irodaviy sohalarga ta'sir qiluvchi ekspressiv vositalar, shuningdek, tilning turli darajadagi modal va emotiv birliklari ekspressiv vositalar majmuasini tashkil etadi. Biografik asarlardagi epistolyar texnikaning turli ko'rinishlari hamda shaxsiy xabarlari va yozishmalaridagi ekspressivlik ko'plab til birliklarining o'zaro ta'siri orqali yuzaga keladi, ularning tanlovi muloqot holati, maqsadlari va xabar muallifi hamda qabul qiluvchining shaxsiy xususiyatlariga bog'liqdir. T.A. Millerning ta'kidlashicha, ritorika maktablari o'quv kurslariga nafaqat nutqlar, balki ma'lum mavzular bo'yicha va shaxslar nomidan yozilgan xatlar ham kiradi. Ushbu yondashuv natijasida, og'zaki muloqotni almashtiruvchi haqiqiy xatlarning uslubi va mazmuniga oid epistolyar uslub nazariyasi shakllandi. Asta-sekin, ritorika bir qator talablarga asoslanib rivojlandi, va buning natijasida yozuv og'zaki nutqdan - uslubiy yakunlanish va ommaviy

notiqlikdan - o'zining qisqaligi va soddaligi bilan ajralib turadigan, ilmiy nasrdan esa hissiy va tanish ohangda farq qiladigan mustaqil shaklga aylandi. "Xatning o'ziga xos xususiyati, qabul qiluvchining tabiatiga mos keladigan samimiy intonatsiya bilan bog'liq," deb ta'kidlanadi. Biografik asarlarda keltirilgan xatlar va shaxsiy yozishmalar o'z nomidan yozilgan shaxsning xususiyatlariga ko'ra, ma'lum bir ifoda vositalari tizimi sifatida qaraladi. T.A.Millerning fikriga ko'ra, Rim ritorik maktabining epistolyar nazariyasida xatni yozish jarayonida e'tibor xatni yozuvchi xarakteriga emas, balki yozishmalarni qabul qiluvchi shaxsning xarakteriga qaratiladi. Shu tarzda, xatning pragmatik yo'nalishiga, uning xabarni qabul qiluvchiga yo'naltirilishiga katta ahamiyat beriladi. Rim epistolyar maktabining izdoshlaridan biri Yuliy Viktorning ritorika matnidan keltirilgan parcha quyidagicha: "Xat oliy darajadagi kishiga yozilsa, hazil-mutoyiba shaklida bo'lmasin, agar bo'ysunuvchiga yozilsa, takabbur bo'lmasin, olimga yozilsa, e'tiborsiz tuzilgan bo'lmasin, o'qimaganga yozilsa, beparvo bo'lmasin, eng yaqin odamga yozilsa, jargon so'zlardan iborat bo'lmasin, juda yaqin kishi bo'lmasa-da, do'stona munosabatda bo'lsin." Qadim zamonlarda, ayniqsa aziz insonlarga xat yozish yoki uzun imzo qo'yish an'anaga aylangan. Xatga qo'shish uchun yunon tilida biror narsa yozish yoki mashhur maqol yoki she'rning bir qismini kiritish keng tarqalgan edi. Qadimgi nazariyalardan shuni anglash mumkinki, yozishmalarning eng muhim xususiyatlaridan biri bu qabul qiluvchiga e'tibor qaratilganligidir. 17-asrda, ilgari mavjud bo'lgan axloqiy yozuv an'analari yanada rivojlanib, insonlarda zarur fazilatlarni rivojlantirish va ma'lum xatti-harakatlar normalarini singdirishga qaratilgan edi. Bu xatlar turli tezkorlik darajalarida yozilgan bo'lib, keyinchalik nashr qilish va zamondoshlari yoki kelajakdagi avlodlar hukmiga topshirish uchun mo'ljallangan edi. L.V. Sidorchenkoning fikriga ko'ra, 17-asrning oxiriga kelib, "Angliyada shaxsiy xatlarni nashr etish juda keng tarqalgan". Masalan, Galifaks Markizining "Xonimga yangi yil sovg'asi yoki qizining ko'rsatmasi" maktubi, J.Sviftning "Juda yosh xonimga turmushga chiqishi haqida maktub" risolalari misol bo'la oladi.

3. Natija (Result)

Shuningdek, bu davrda Angliyada ayollar ta'limining keng tarqalishi haqida ochiq muhokamalar mavjud bo'lib, ma'rifatparvar va olimlar adabiy ijod bilan shug'ullanuvchi ayollarning faoliyatiga alohida e'tibor bera boshladilar. Agar amerikalik tadqiqotchi Xilda Smit 16-asrda Angliyada oliy ma'lumotga ega bo'lgan atigi 15 ta aristokratni sanab o'tgan bo'lsa, 20-asrda Angliyada ta'lim olgan ayollarning mamlakat hayotidagi ancha yuqori darajadagi faolliklari haqida gapirish mumkin. Aristokratiya vakillari va ozroq bo'lsa-da, o'rta sinf ayollarining xatlarini tahlil qilish ushbu davr yozishmalarining to'liq rasmini yaratishga yordam berdi. Tahlil qilayotgan biografik asarlarda, masalan, Gertruda Bell va T.E.Lavrenslarning

shaxsiy yozishmalari o'sha davrning tili, madaniyati va ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli haqida qimmatli ma'lumotlar beradi.

20-asr, haqli ravishda, yuqori epistolyar madaniyat asri sifatida tanilgan. Yozishmalar odamlar orasidagi muloqotning asosiy shakliga aylandi, uning vazifalari esa keng va turli xil edi. Ingliz adabiyotining asosiy janrlaridan biri bo'lib qolgan insho an'anasi bu davr epistolyar an'alarining xususiyatlarini shakllantirdi. Maktub nafaqat odamlar o'rtasidagi kundalik va ishbilarmonlik aloqasi vositasi, balki ma'naviy izolyatsiyani engish vositasi sifatida ham xizmat qilgan. Xatlar sahifalarida hayotning eng dolzarb muammolari bo'yicha chuqur his-tuyg'ular, zamondoshlarining yorqin xususiyatlari, lirik e'tiroflar, munozaralar va tortishuvlar aks etgan. Aristokratik doiralarda xususiy yozuv juda muhim o'rin tutgan bo'lib, u nafaqat muloqot vositasi, balki estetik yo'nalishga ega bo'lib, milliy nutq madaniyatining ma'naviy boyligi va darajasini aks ettiruvchi til va uslubni takomillashtirish vositasi sifatida ham xizmat qilgan. Bularning barchasi maktubni badiiy adabiyotga yaqinlashtiradi. Shuningdek, shaxsiy maktublarda bilimli kishilarning tili aniqroq va to'g'ridan-to'g'ri ifodalangan. Shoir P. Vyazemskiy yozganidek, "maktublarda inson aniqroq namoyon bo'ladi". Shunday qilib, biografik asarlardagi epistolyar texnika shakllari yozma shakl sifatida ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va shaxsiy xarakterdagi muammolarni ifodalashda eng keng qo'llaniladigan shaklga aylangan. Ko'pgina tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, XX asrda Angliyada paydo bo'lgan deyarli har qanday nasrda epistolyar shaklni uchratish mumkin. Romanlarda (badiiy adabiyotda) yozuv shaklidan foydalanish kitobxonga o'ziga xos yaqinlik va bog'lanish muhitini yaratishga yordam berdi. (Georgina Howell: 'Queen of the Desert. The Extraordinary Life of Gertruda Bell' 2007, Jeremy Michael Wilson: Lawrence of Arabia: The Authorised Biography of T. E. Lawrence, 1989). Tahlil qilayotgan biografik asarlar orqali kitobxon shaxsiy tarixning beixtiyor kuzatuvchisiga aylanadi, shaxsiy yozishmalar muallifining his-tuyg'ulari va fikrlari kitobxonni o'ziga jalb qiladi.

4. Muhokama (Discussion)

Biografik asarlardagi epistolyar matnlarda keltirilgan tushunchalar o'sha davrning hukmron fikrini, madaniy va ijtimoiy normalarni aks ettiradi. Yozishmalarda muallifning haqiqiy his-tuyg'ulari va fikrlari, ular ko'pincha "yurakdan chiqqan" ifodalar bilan bog'lanadi. Bu, ayniqsa, publitsistik xarakterdagi asarlarda keng tarqalgan. Maktublar odatda fikr va mulohazalarni ifodalash, fikrlarni va hissiyotlarni to'g'ri va samimiy tarzda yetkazish vositasi sifatida ishlatilgan. Biz tahlil qilayotgan biografik asarlar - masalan, Edmund Burkning "Frantsiyadagi inqilob haqida mulohazalar", Tomas Peynning "Inson huquqlari" va boshqalar - bu yozishmalarning yoritilishidagi muhim misollarni tashkil etadi.

19-asr oxiri va 20-asr boshlarida yozishmalar yanada rivojlandi. Mashhur arboblarning do'stona maktublari jamiyat hayoti bilan tanishishning muhim shakliga aylandi va ijtimoiy-siyosiy, ilmiy-texnikaviy, adabiy-publitsistik suhbatlar uchun platforma bo'ldi. Epistolyar uslub va janrlar o'zining noaniqligini va ko'plab kichik uslublar va individual janrlarni o'z ichiga oladi. Bu esa, o'z navbatida, epistolyar matnlarni o'rganishga moslashuvchan yondashuvni talab qiladi. "Matn turi" atamasi, aynan, epistolyar texnikaning turli namunalari orqali ifodalanadi va bu tushuncha, matnning lingvistik va nutq hodisalarini empirik tarzda ajratish orqali aniq belgilanadi. Shaxsiy yozishmalar matn turining o'ziga xos xususiyatlarini, ularning kommunikativ maqsadlarini, muallif va adresat obrazlarini o'rganishda, ularni to'liq, tizimli tahlil qilish muhim ahamiyatga ega.

Shaxsiy yozishmalarda matnning lingvistik va ekstralingvistik jihatlarini o'zaro chambarchas bog'liqdir. Bunda, bir tomondan, matnning lisoniy xususiyatlari, ya'ni uning izchilligi, to'liqligi, ekspressivligi va boshqa sifatlar ko'rsatilsa, ikkinchi tomondan, matnning ekstralingvistik xususiyatlari, ya'ni uning mazmuni, muallifning niyati, motivlari va maqsadlari o'rganiladi. Shaxsiy yozishmalarning nutqini tahlil qilishda quyidagi parametrlarga e'tibor qaratish lozim:

Kommunikativ maqsad - muallifning yozishmalarni qanday maqsadda yaratgani;

Muallif obrazi - muallifning o'zini matnda qanday tasvirlayotgani;

Adresat obrazi - matnni kimga yo'naltirilganligi va adresatning tavsifi;

O'tgan davrning tasviri - yozishmada o'tkazilgan voqealar va ularga nisbatan munosabat;

Kelajak tasviri - keyingi yozishmalarga yo'naltirilgan qadamlar va kelajakdagi munosabatlar;

Voqealar mazmuni - muallifning his-tuyg'ularini aks ettiruvchi voqealar va ularning bahosi;

Shaxsiy xatning funktsiyalari - matnning lingvistik jihatlarini ifodalash.

Shu bilan birga, shaxsiy yozishmalarni tahlil qilishda kompleks yondashuvni qo'llash zarur: sotsiolingvistik, immanent-lingvistik va pragmalingvistik yondashuvlar. Bu yondashuvlar matnni turli nuqtai nazarlardan, jumladan, muallif va adresatning pozitsiyalarini hisobga olishda yordam beradi. V.I.Karasikning nutq tipologiyasi, matnning leksik va grammatik tuzilishini, shuningdek, uning mantiqiylikni tahlil qilishda qo'llaniladi. N.Yu.Busorgina epistolyar matnni marosim va odob-axloq nutqining tarkibiy qismi sifatida o'rganib, "to'g'ri" yozuvning o'ziga xos me'yorlariga e'tibor qaratgan.

Biografik asarlarda keltirilgan epistolyar texnika namunalari shaxsiy yozishmalarning nutqini o'rganishda ideal tip sifatida "yaxshi shakllangan nutq" tushunchasini qo'llash zarurligini ko'rsatadi. Bu yondashuv, o'z navbatida, matnning

noaniq va heterojen xususiyatlarini aniqlashga yordam beradi va shaxsiy yozishmalarni o'rganish uchun mustahkam nazariy asosni yaratadi.

5. Xulosa (Conclusion)

Epistolyar janrning ehtiyoji, avvalo, odamlar o'rtasidagi to'g'ridan-to'g'ri aloqa yo'qligida og'zaki muloqotning o'rnini to'ldirish zarurati bilan bog'liq bo'lib, yozishmalar vaqt o'tishi bilan o'ziga xos shakl va tuzilishga ega bo'ldi. Biografik asarlardagi maktublar janrining o'ziga xosligini aniqlash qiyin bo'lsa-da, bu davrda epistolyar san'atning rivojlanishidagi ba'zi muhim tendentsiyalarni ajratib ko'rsatish mumkin. 20-asrga kelib, yozish o'zining barcha xilma-xilligi bilan jamiyat hayotining ajralmas qismiga aylangan va shaxsiy xatlar nafaqat kundalik muloqot vositasi, balki madaniy va adabiy janr sifatida ham xizmat qilgan.

20-asr boshidagi yozishmalarni asosan suhbat sifatida tasvirlash mumkin: ularning asosiy vazifasi axborot almashish emas, balki his-tuyg'ularni, fikrlarni, niyatlarni ifodalash bo'lgan. Biroq, ushbu yozishmalar shaxsiy yozuvlarni tasavvur qilish uchun yetarlicha yaqinlik va hissiy boylikka ega, bu xususiyatlar ular uchun muhimdir. Shaxsiy yozishmalar matnining ko'p qirrali tabiati uning janriga va uslubiga aniqlik kiritishni qiyinlashtiradi, lekin bu o'ziga xos xususiyat, shu bilan birga, epistolyar matnlarning adabiyotdagi muhim rolini aks ettiradi. Shuningdek, 20-asr biografik asarlaridagi ingliz shaxsiy yozishmalarining batafsil tahlilini o'tkazishdan oldin, epistolyar matnlarga berilgan o'rinni o'rganish zarur. Epistolyar janrni chuqurroq tushunish va uni 20-asr biografiyasida qanday ahamiyat kasb etganini aniqlash orqali, bu janrning madaniy, adabiy va shaxsiy tarixdagi o'rnini kengroq tushunishga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Georgina Howell: 'Queen of the Desert. The Extraordinary Life of Gertruda Bell' 2007.
2. Jeremy Michael Wilson: Lawrence of Arabia: The Authorised Biography of T. E. Lawrence, 1989.
3. Миллер, Т.А. Античные теории эпистолярного стиля [Текст] / Т.А.Миллер // Античная эпистолография. Очерки / отв. ред. М.Е.Грабарь-Пасек. -М.: Наука, 1967.
4. Spacks, Patricia M. Literary genres: transformation and new forms of expressiveness: Personal Letters [Текст] / P.M.Spacks // The Cambridge History of English Literature, 1660-1780 I ed. by John Richetti. - Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
5. Smith, A.E. Naming the Un- 'Familiar': Formal Letters and Travel Narratives in Late Seventeenth- and Eighteenth Century Britain [Текст] / A.E.Smith // The

Review of English Studies, New Series. - Vol.54. - № 214. - Oxford: Oxford University Press, 2003.

6. Leech, G.N. Principles of Pragmatics [Текст] / G.N.Leech. - London: Longman, 1983.

7. Black, Frank Gees. The Epistolary novel in the late 18th century [Текст] / F.G.Black // A descriptive and bibliographical study. - Eugene: University of Oregon, 1940.

8. Barber, Charles. Early Modern English [Текст] / Ch.Barber. - Edinburgh: Edinburgh University Press, 2001.

9. Smith, A.E. Travel Narratives and the Familiar Letter Form in the Mid-Eighteenth Century [Текст] / A.E.Smith // Studies in Philology. - № 95.- 1998.

10. Hoffmann, M. Diskurstypisierungen im Kommunikativen Raum der literarischen Erzählung [Текст] / M.Hoffmann // In: Klein J., Fix U (Hg). Textbeziehungen. Linguistische und literaturwissenschaftliche Beiträge zur Intertextualität. - Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1997.